

РОМСКИ РОМАНЕСКНИ ПРВЕНАЦ (ДОПРИНОС СРПСКОЈ РОМОЛОГИЈИ)

ДРАГАН ТОДОРОВИЋ*,
ДРАГОЉУБ Б. ЂОРЂЕВИЋ**

А п с т р а к т. – Ромска писана књижевност нема дугу традицију: након вишевековног усменог преношења предања, Роми исписују прва литерарна дела тек у прошлом веку, најчешће на језицима држава у којима живе, много ређе на различитим дијалектима матерњег језика. Стога је и ромско прозно и поетско стваралаштво у Србији представљало праву реткост. Ромолози Тихомир Ђорђевић и Раде Ухлик највише су допринели да се прикупи и систематизује та почетна усмена и писана књижевност. Много доцније, 1969. године у Београду, Рајко Ђурић објављује прву збирку песама на ромском језику у Србији, под називом *Rom rodel than talav kham* (*Ром њражи месѿо њод сунцем*), да би нишки Ром Мети Камбери, 2020. г. такође у престоници, потписао и штампао, колико је нама познато, српски првенац о животу својих сународника у форми аутобиографске романескне исповести под насловом *Град бола*.

Као изданак најмлађе генерације српских Рома, појавио се ниоткуда, те на почетку рада у обрисима скицирамо његов животопис. Следи упознавање са „порођајним мукама“ које је имао у намени да сопствене белешке укоричи. Истовремено, указујемо на одговорност нерома за подупирање и гајење крхке ромске елите, посебно у области културе, уметности и књижевности.

У централном делу рада детаљно анализирамо садржину романа кроз три поглавља: *Живеѿи у махали* (однос према ромском животу у махали, односи у ромској породици, однос према раном склапању брака, однос према ромској беди, сиротињи и глади), *Књију у руке* (однос Рома према школи и уопште образовању, однос учитеља и учитељица, однос других ђака према ромској деци у одељењу, школском дворишту и изван њега, заштитнички однос између ромских ученика у школи), *Туђа рука свраб (не) чеше!* (однос према хранитељским породицама и односи унутар хранитељских породица, однос према Дому за незбринуту децу,

* Филозофски факултет Универзитета у Нишу, и-мејл: dragan.todorovic@filfak.ni.ac.rs

** Машински факултет Универзитета у Нишу, и-мејл: brkab@junis.ni.ac.rs

однос према домским васпитачима, заштитнички однос према осталој домској деци, опис хијерархије у домским „породицама“, однос према пријатељству између домске деце) и завршна критичка разматрања.

Кључне речи: Роми, Србија, Мети Камбери, роман „Град бола“, ромологија

„ГРАД БОЛА“

*Прво њавило двобоја и борбе није како држајџи бодеш,
већ како сџајџи исџред оноја ко бодеш држи.*

Мети Камбери

Ромска писана књижевност нема дугу традицију: након вишевековног усменог преношења предања, Роми исписују прва литерарна дела тек у прошлом веку, најчешће на језицима држава у којима живе, много ређе на различитим дијалектима матерњег језика. Стога је и ромско прозно и поетско стваралаштво у Србији представљало праву реткост. Ромолози Тихомир Ђорђевић и Раде Ухлик највише су допринели да се прикупи и систематизује та почетна усмена и писана књижевност. Много доцније, 1969. године у Београду, Рајко Ђурић објављује прву збирку песама на ромском језику у Србији, под називом *Rom rodel than talav kham* (*Ром њражи месџо њод сунцем*), да би нишки Ром Мети Камбери, 2020. г. такође у престоници, потписао и штампао, колико је нама познато, српски првенац о животу својих сународника у форми аутобиографске романескне исповести под насловом *Град бола*.

Прво издање романа штампано је почетком априла 2020. године на латиничком писму, у тиражу од 1000 примерака. Има 264 странице А5 формата, а издавач је београдска Нова поетика.¹ Ауторов првенац угледао је светлост дана захваљујући новчаној подршци добрих људи, Метију непознатих. Издавач је са писцем склопио „џентлменски“ споразум: задржали су 100 примерака, а преостали део тиража му препустили да га продаје поузећем преко сопственог сајта (<https://metikamberi.com/>). Комерцијална цена износила је 1000 динара за примерак. Укупно је дистрибуирано седам издања наслова.²

Мукотрпно је изгледало смештање рукописа у књишки формат. Штићеник Дома за незбринуту децу из Ниша сусрео се са изазовима који

1 Сви наводи у тексту потичу из овог првог издања.

2 Пре исписивања последњих страница нашег текста, дознали смо да је млади писац наставио списатељску каријеру објављивањем још два романа (Kamberi, 2021; 2022). Посебно нас је обрадовао податак о томе да се и његов старији брат Данијел Камбери опробао у писаној речи (Kamberi D., 2021).

стоје пред сваким неискусним појединцем жељним доказивања на српској литерарној сцени. У његовом случају, изостала је помоћ како државне институције задужене за бригу о њему, тако и ромских угледника разних фела из града на Нишави. Био је препуштен добронамерности и довитљивости ретких појединаца упознатих са његовом животном причом. Лекторка је лекторисала рукопис без надокнаде, штампари се прихватили техничког уређивања без уграђивања у коначну цену, новинари скромно промовисали млађаног писца на телевизији и у штампи – и отпочео је нов живот Метија Камберија и његовог дела.

Убрзо после објављивања појавио се Метијев текст „Желим да променим слику о Ромима“ (Kamberi, 2020b: 17), у додатку листа *Данас* у којем су под кампањом „Упознај, не суди“, коју спроводи немачки GIZ, писали успешни Роми: Драган Ристић (2020: 16), глумац, композитор, оснивач и члан ВИС-а „Кал“, Петар Антић (2020: 16–17), правник и пројект менаџер, и Наташа Тасић Кнежевић (2020: 16–17), оперска певачица Српског народног позоришта и професор соло певања.³

КО ЈЕ МЕТИ КАМБЕРИ?

Мети Камбери рођен је 29. новембра 2000. године у „Београд мали“, највећој и једној од најстаријих нишких ромских махала.⁴ Мати, пореклом из породице избегле са Косова, синоним је за трагичан положај жене у традиционалној ромској породици: нешколована, удата за старијег Рома много пре пунолетства, осуђена на бригу о деци без икаквих економских услова и ослоњена на егзистенцију „од данас до сутра“... Изродила је тројицу синова са три различита, безимена мушкарца и ниједном није успела да пружи услове за прихватљив живот. Мети је одрастао без родитељског старања, осуђен на тумарање нишким улицама, прошњу и крађу. Босоного детињство у тешком сиромаштву прекинули су радници из нишког

3 Помало изненађујуће, али на новопокренутом ауторовом сајту кренули су да се многе линкови ка многобројним интервјуима у медијима путем којих је представљао себе и дело у јавности. Виспрени момак није часио ни часа, промптно је овладао рекламерством и другим промотерским вештинама на друштвеним мрежама, као да је иза себе увећано имао неопходна комуниколошка знања и умења.

4 Роми из Ниша данас станују у насељима Београд мала, Црвена звезда, Чаир мала и Сточни трг, која су интегрални део градског подручја. Главна карактеристика већине урбаних ромских насеља јесте да су застарела, упадљива и препознатљива. Куће су, изразито у насељу Црвена звезда, трошне и оронуте, изграђене од отпада и употребљеног материјала: лима, најлона и картона, са слабом хигијеном, без комуналне инфраструктуре, мада има делова насеља са зградама од чврстог материјала. Исцрпан опис нишких ромских махала оставили су нам Јован Ђирић (1979, 1991) и Никола Цекић (2000).

Центра за социјални рад, сељакајући га по хранитељским домовима. Променио их је неколико, не проналазећи ни у једном одговарајућу замену за насилно одвајање од примарне породице и осећајући на сопственој кожи све мањкавости оваквог начина институционалног збрињавања деце без очинске и материнске бриге. У дванаестој години бива доведен у Дом за децу и омладину без родитељског старања у Нишу „Душко Радовић“ као неписмено, бунтовно и разним пороцима опхрвано младо биће. Ту упознаје васпитачицу Емилију Ђуровић, која преданим професионалним радом и својеврсном родитељском посвећеношћу преокреће његову уличарску природу и изводи га на прави пут. Завршава Основну школу „Вук Караџић“, трогодишњу Школу моде и лепоте за модног кројача, а убрзо и четврти степен за моделара. Животни сан му је да упише Филозофски факултет, смер социјални радник, јер верује да му проживљено искуство може помоћи у раду са напуштеном децом.

Са зловољом коју у себи и са собом носи борио се литерарним истраживањем и бекством у домаћу и светску књижевност. Унутрашње демоне и страхове успео је да надвлада окретањем писању и за кратко време уздигне се са социјалног дна до висина младог Рома угледника. У својеврсној аутобиографији срећно се здружује велики списатељски таленат и опори талог искуства, терајући нас да се замислимо над горком судбином представника највеће трансграничне европске националне мањине.

Судбина главног јунака *Града бола* може се ишчитавати и као својеврсна „социолошка пустиловина“: живот у бедности, сиротињи и глади у ромској махали, односи у ромској породици, организована прошња на улици, однос већинског становништва према ромској деци на улици, однос намештеника из Центра за социјални рад према Ромима, однос према хранитељским породицама и односи унутар хранитељских породица, однос према Дому за незбринуту децу, однос према домским васпитачима, опис хијерархије у домским „породицама“, однос учитеља и других ђака према ромској деци у одељењу, школском дворишту и изван њега и др. Тематизујући их у три засебна поглавља, настојаћемо да из социолошког угла проговоримо о неколиким друштвеним појавама које на различите начине задиру у свакодневицу савременог ромског живота у Србији, илуструјући их цитатима из романа.

ЖИВЕТИ У МАХАЛИ

Роми јесу „народ потреба“ и неопходна им је свеукупна социјално-економска еманципација да би пребродили стање друштвене невидљивости и напустили стил живота познат у литератури као „култура сиромаштва“ (Kolin, 2008). Она обухвата:

1. *школовање деце* (прихват деце у вртиће и предшколске установе, подела бесплатних уџбеника, ромски асистенти у основним и средњим школама, додела ученичких стипендија, квоте за упис на студије – све зарад постизања бољих резултата на нивоу предшколског, основношколског, средњошколског и високошколског образовања);

2. *економско оснаживање њородица* (запошљавање појединих чланова из социјално најугроженијих фамилија, укључивање у програме преквалификације и јавне радове, подршка регистрању мини-предузећа и кућних радионица, обезбеђивање почетног капитала у виду повољних кредита или донацијама кроз машине, опрему и сировине);

3. *саветодавно и здравствено њросвеђивање њородица* (доступност брачних и саветовалишта за одвикавање од болести зависности, као и услуга стоматолога, психолога и психијатара, отварање истурених здравствених станица и мини-амбуланти, продужено болничко лечење, подршка старим и особама са хендикепом) и

4. *сџамбено збрињавање* (уређивање постојећих и изградња нових ромских насеља, додела скромнијих стамбених јединица или плацева, куповина намештаја и покућства).

Уочили смо већ да просечни становник Србије довољно не познаје махалски живот Рома, скрајнут на периферију или ушушкан у архитектуру урбаних агломерата: „Изузимајући вишеспратнице имућнијих гастарбајтера, већину ромских насеља описују уски сокаци са начичканим кућерцима, лоше регулисано питање воде и канализације и раздрагана, али и рашчупана и мусава деца у неконтролисаној игри“ (Тодоровић, 2014: 63). Настоје Роми да се извуку из егзистенцијалног глиба, у који су запали и не само својом кривицом, али су моћи слабашне.

Дисфункционалну ромску породицу у неусловној махалској уџерици и међусобне односе њених чланова писац нам сликовито представља већ на почетку свог романа.

Ушао сам у черге циган-мале[...]. Неасфалтирана улица је смрдела на стотину различитих мириса, није ме то мучило. Мучило ме је шта ће ми брат, којег нисам волео, рећи и урадити[...]. Нисам волео Силмана, био је груб и увек ми је узимао паре које сам редовно просио. И то сам радио добро. Тако је и тад мука била што нисам био ту читаве ноћи и што треба да му предам новац, који ће он вероватно потрошити на алкохол. Но добро, неће ме дирати, тог дана сам добре паре зарадио[...].

„Где си досад? Зашто ниси остао да спаваш на улици са Јагмуром? То је моја кућа, нећу вас још дуго држати у њој.“

„Немој, брате Силмане“, узвратио сам.

„Нисмо ми браћа, дај ми јебене паре, понестаје ми пива. И губи се унутра, спавај!“

Испразнио сам џепове а затим ушао унутра погнуте главе и празних црева. Затекао сам брата Јагмура како спава поред поломљеног прозора, на кревету направљеном од цигле и преко постављене даске и душека. Био је две године старији од мене, на њему су се јасно могле приметити свеже маснице испод ока. Знам да би покушао да ме слаже како га је неко у центру града претукао због прошње. Али речи су биле сувишне. Волео сам га свим својим бићем, онако како брат брата воли! (стр. 12).

Дане без корице хлеба, у апсолутном сиромаштву, повремено би прекидала вишедневна окупљања родбине и пријатеља поводом женидбених и других свечарских прослава, праћена неумереношћу у ићу и пићу.

Тражио сам да једем, глад је била неподношљива.

„Иди напоље код Сафета. На столовима има пуно меса и хране, иди, узми нам, па ћемо заједно јести.“

Удаљио сам се од куће и на улици видео како Цигани играју око огромне ватре. Музика је била бучна, коло се циганско вијорило по улици[...]. Пришао сам и сакрио се испод стола. Циганска је музика трештала и веселила мој народ. Устао сам и зграбио веће парче меса из тањира са стола. Видео сам мачку која је стајала на столу и јела из тањира. Месо је било хладно и препечено. Узео сам још неколико већих комада те их ставио у други џеп. Ово ће бити довољно, помислио сам након што сам узео кесу и напунио је храном. Лепо ћемо вечерати мајка и ја. Потрчао сам ка својој кући да што пре седнем да једем са њом, која ће ово лепо подгрејати на шпорету[...]. (стр. 74)

Излаза из „зачараног круга беде“ (Александра Митровић) није било: ланци сиромаштва раскидани су или понашањем недостојним „нормалног“ човека (организованом прошњом, сакупљањем отпада и секундарних сировина) или криминалним радњама (крађа, отимачина). Интимно не-слагање са рутином преживљавања, али и немоћ да се било шта промени раздирали су невину дечју душу. Једини светао моменат у тегобној свакодневици била је безрезервна љубав према старијем брату и мајци.

„[...]Размишљао сам и о томе да ли ћемо имати пара за Нову годину, коју сам маштао да проведем са Јагмуром: како дувамо балоне, китимо јелку и пијемо дечји шампањац. **Ах, тога неће бити, можда и хоће ако мајка буде вредно сакупљала секундарне сировине. Ако и брат и ја будемо стрпљиво чекали да нам људи меког срца убаце паре у кутију, која ће се вероватно наћи испред наших ногу док будемо седели на бетону у центру, поред кафића. Морам се добро намучити мајка, Јагмур и ја.** Или, можда, ако се прилика укаже, покидамо неки златни ланац и штуре. Мада, и није ми до такве прилике, откад сам био бачен у канализацију у којој сам доста времена провео

сам, с пацовима у мраку. И то због отимања торбице у којој сам мислио да ћу пронаћи пуно пара и ништа више осим тога. Али, носио ју је у рукама човек који је био висок, млад, ћелав и напумпаних мишића[...]. Зажалио сам тог дана што сам то уопште урадио. И – улила ми је та ситуација страх у кости“ (стр. 17).

„Овако ћемо: Скендер, ти буди испред радње са Јагмуром. Сенјуре, ти и Та-тијан, је л’ можете ово?“

Климнули су обојица потврдно главом.

„Океј, одвучите раднице од касе како би вам показале где се налазе играчке и обућа, а ја и Амирага ћемо узети касу у којој су новци. Након тога, ко где зна“ (стр. 21).

Поред изложености беди и сиромаштву, Мети Камбери диже глас и против још неких тешко измењивих елемената ромске етничке самобитности. Брачни „портрет“ и осујећеност Ромкиња у традиционалној породици раном удајом и некомплетираним институционалним образовањем портретисани су сетним мајчиним освртом на сопствену злехуду судбину:

Једном сам је приликом питао: „Мајка, у колико си се година први пут удала? И зашто си то урадила?“

И нисам добио баш неки одговор, била је то жена без школе и ниже интелигенције.

„Удала сам се у тринаест година, ма пусти то.“

„Испричај ми, мајка, желим да знам, испричај ми своју животну причу. Зашто, зашто си се удала у тринаест година?“[...]

„Ех бре, дете моје[...]. Као мала сам провела детињство у сиромаштву са мојим оцем Шаћиром и мајком Ђилијом. Доселили смо се у Емилмет након што смо били протерани из Азаткаша. Имала сам тада само једанаест година. Након смрти мојих родитеља дошли су зеленаши којима је мој отац био дужан пуно пара због коња које је куповао од њих. Дошли су и бацили бомбу на кућу, у време док сам живела код тетке Севдије. Живот ме је поразио, нисам знала шта ћу. Удала сам се са непуних тринаест година за човека који је имао петоро деце, а поред тога је имао и жену која је била доста, доста старија од мене. Након четити године боравка у тој кући затруднела сам и родила Силмана. Да скратим, живела сам седам година с њим и трпела њега и алкохол који је знао да га одузме. Пијан ме је млатио. Понижавао и терао из куће. У пола ноћи сам га напустила, док је лежао пијан као дупе на старомодној софи са флашом у руци. Оставила сам Силмана код њега, чини ми се да је имао пуне три године, био је напредно дете. Убрзо сам почела и да радим у некој кафани као конобарица. Да, радила сам тамо где су долазили мушкарци који су имали новаца да по читавау ноћ пијанче и играју покер. Имала сам дваде-

сет година, била сам више лепа него паметна. На мени је пуцала гардероба коју сам куповала од плате. Сећам се, добар сам бакшиш зарађивала. Знала сам шта ћу после пражњења пепељара, прања судова и намештања столова и столица који су унакрсно постављени. Одлазила сам са више њих у хотел, спавала са њима. Било је грозно. Често сам патила због тога. Пустео то, сине, немој осуђивати мајку, ах, можда и схватиш кад порастеш. Надам се да хоћеш. Родила сам Силмана са седамнаест година, Јагмура са тридесет и пет, а тебе са тридесет и седам. И сви сте били од различитог човека, ни имена им нисам попамтила.“

Сећам се, док је то причала, плакао сам јер сам знао зашто им имена није знала. Нисам је осуђивао, само сам плакао. Плакао сам јер сам схватио са тако мало година да имам мајку која је била курва. Пожелео сам да ме нема. Сузе су се кришом сливале низ моје лице, стидео сам је се“ (стр. 14–15).

Главни јунак је располућен између искрене љубави према мајци и разумевања њене напаћености и осуде због неморалног живота у прошлости. На све се надовезује и мајчина издаја приликом његовог бекства из хранитељске породице, када о томе извештава надлежну социјалну службу.

„Курвоооо, зашто си их позвала?!“, почео сам да урлам и бесним.

„Морала сам, Амирагааа“, плакала је.

Гађао сам је кесом, погодио сам је у главу. Месо је падало поред ње.

„Више ти нисам син, чујеш ли, нисам“, плачући сам изговарао те речи.

Све ми се у души распадало. Желео сам да ме нема, или сам осећао да нестajem. Рођена ме је мајка издала, осећао сам се бедно и понижено (стр. 76).

Није помогло ни рационално објашњење Миљана, стручног лица из Центра за социјални рад, којим је покушао да оправда понашање несрећне жене и умири уплаканог и разочараног дечачића:

„Разумем те, разуми и ти своју мајку, она ти жели најбоље. Али она нема услове за нормалан, прихватљив живот. Воли те она, само нема услове да те одгаја. Не желиш више да просиш, зар не?“ (стр. 76).

Позивајући се на мајчину причу о Шабану Бајрамовићу,⁵ аутор романа преиспитује и однос ромског народа према својим најуспешнијим представницима. Дојени музичких подијума (Шабан Бајрамовић, Есма Реџепова, Уснија Реџепова, Љиљана Петровић) својим гласовима и урођеном виртуозношћу деченијама су представљали готово па једини прозор у сету, тугу и горчину повређеног и скрајнутог народа жељног већинског прихватања и признања.

5 Шире о њему у монографији Драгољуба Б. Ђорђевића (2018).

Али није ми могла промаћи песма која је текла у том тренутку. Била је то песма Шабана Бајрамовића Сајбија. Није ми било јасно зашто су Срби толико слушали његове циганске песме. Често ми је мајка говорила о њему. Шабан Бајрамовић је имао надимак Шаби, живео је у другом крају циган-мале. Био је страствени коцкар и имао четворо деце. Кажу да је због љубави побегао из војске, био осуђен на три или четири године затвора, не сећам се тачно. Био је прихваћен као добар човек, мада, како ми је мајка говорила, био је бољи друг него супруг и отац. Није водио рачуна о деци, био је сиромах. Шта знам, ваљда су га слушали из поштовања, стварао је и певао песме које ће трајати, надам се. Певао је из душе (стр. 10).

КЊИГУ У РУКЕ

О образовању као каналу друштвене покретљивости за Роме испитани су до сада километри реченица. Претходи му овладавање говорним и писаним српским језиком. Са говором већинског окружења сусрећу се ромска деца преко социјалних контаката од малих ногу, али његово недовољно познавање један је од круцијалних разлога ненапредовања ромског народа на социоекономској друштвеној скали. И не само што у једнојезична српска одељења најмлађи ромски нараштаји ступају неадекватно припремљени (мисли се на неукључивање у предшколско васпитање), већ се на локалном нивоу додатно сусрећу са различитим нивоима и интензитетом неприхваћености.

Тројако је ступање у српски систем образовања за ромске ђаке: распоређивање у одељења у редовним школама, распоређивање у сегрегисана одељења у оквиру редовних школа и распоређивање у „специјалне школе“ за ментално недовољно развијену децу или школе за образовање одраслих. Најпожељнији је први модалитет, посебно уколико је заснован на интерактивној методологији подучавања и индивидуализованој настави коју спроводе стручно оспособљени наставници, уз активно учествовање ромских асистената.

Ромски се прваци у учионицама, међутим, најчешће сусрећу са различитим облицима прикривене и отворене дискриминације коју испољавају чланови органа управљања школе, наставници, друга деца и неромски родитељи. У одељењима, у којима су и даље у мањини, малим Ромима загарантована су места у последњим клупама, без мешања са српском децом (Franceško, Mihić i Kajan, 2005; Шкорић, 2019). Упркос постојању државних образовних политика и стратегија за побољшање приступа Рома образовању (*Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. године*, 2016), предаје им се по „једноставнијем“ наставном плану и програму, често аутоматски пролазе

из разреда у разред без стицања основне писмености у нижим разредима основне школе, снижавају се критеријуми и стандарди и користи метода усмерена на програм или наставника, а не на дете (Baucal i Knežević, 2007; Srđić i Cvjetićanin, 2012; Jerončić, 2016; Jovičić, 2020). Наставници занемарују вербално и физичко малтретирање Рома од стране њихових неромских вршњака и њихових родитеља, а неретко и сами показују дискриминишуће ставове према Ромима, манифестујући предрасуде дубоко укорењене у локалној заједници и друштву у целини. Комуникација са родитељима Ромима ограничена је на састанке на којима наставници критикују ромске родитеље због понашања или слабијег успеха њихове деце (Lapat i Basta, 2010).

Педагози указују у својим истраживањима да се испитивањем вршњачких односа унутар учионице долази до значајних података о статусу и положају појединца у структури одељења (Спасеновић, 2009; Трбојевић, 2013; Марковић, 2020). А симптоми рањивости деце без родитељског старања због претходних трауматичних искустава највидљивији су у школском окружењу: агресивно понашање, тешкоће у успостављању и одржавању односа са другима, радне навике, неразвијене комуникационе и социјалне вештине, изостајање са наставе, лош успех због слабе концентрације, ниско академско постигнуће, понављање разреда итд. (Vorjanić Bolić, 2017). Њихов однос са вршњацима, али и наставницима и стручним сарадницима, значајно је обележен осећајима несигурности, одбачености, потиштености, неразумевања и конфликтности.

Са изругивањем и насилништвом вршњачке групе, а тиме и социоемотивном неповезаношћу са другарима из школске клупе, упознајемо се читајући доживљаје главног јунака у нижим разредима основне школе:

„Нисам ни са ким говорио из одељења, била су то деца из добростојећих породица. Видела се и осећала огромна разлика између њих и мене. Желео сам да будем као и они. **Хтео сам да будем једнак у друштву, али нису ми дали прилику.** Откад сам кренуо у школу, од другог разреда, био сам и остао неприхваћен, и више од тога – толико сам био дискриминисан у том одељењу, међу том децом, да је боравак у школи представљао највећи јад овог света за мене“ (стр. 27).

„Окренуо сам главу. Јасно сам могао да видим већину деце како кредом шарају по мом капуту, након што су ушла. Видео сам да им то није било претерано занимљиво, па су почела да га газе и пљују. Колико сам био у ситуацији да разумем, не знам. Нисам се бунио.“

„Циго, овако ћемо тебе згазити за време великог одмора. Знаш ли зашто? Зато што нам смрдиш у овој учионици. Зар не видиш? Вишак си“, говорио је висок дечак у *најки* тренерици[...]. Нисам их тужакао, нисам им придавао значај, није ме ништа од тога занимало[...].

Удаљио се од мене јер је видео да не обраћам пажњу на њега, а ни на остале који су се смејали и говорили му да ме гађа нечим и сладили се баш као и он. Удаљио се и из џепа извадио пуну шаку ситних, металних новчића. Гађао ме је њима.

„Ево ти, Циго, купи нове патике, а мораћеш богме и нов капут, пошто смо ти овај згазили и упрљали!“ Сви су се сладили како ме тај дечак понижава и умањује моју вредност[...].

Устао сам и кренуо, једва се пробијајући кроз ту масу разуларене гомиле[...]. Само сам излетео и почео да трчим. Иако сам имао важније ствари на уму и нисам превише значаја томе придавао, свеједно – нисам више могао да останем у тако јадној и понижавајућој ситуацији. То што се нисам бунио и што ми није било важно било је **зато што сам био изнад таквих ствари и таквих људи** (стр. 29).

Често су деца причала како им ја крадем паре, само како би ме преместили у друго одељење. Наравно, разредна би увек назвала хранитеље и све им испричала како су јој деца говорила, веровала је већини. Покушавала је она често са мном да разговара, али ја сам увек ћутао (стр. 30).

Погодило га је и омаловажавање и малтретирање другог ромског дечачића у школском дворишту, несанкционисано од стране наставника и директора:

Истрчао сам јер сам видео тучу. Три ученика су тукла једног, нисам могао да видим то згажено дете од гужве. Девојчице су се смејале и аплаудирале. Излетео сам.

„Циганско псето лажљиво.“

„Пустите ме, ето вам кликери, узмите све“, рекао је то мали неухрањени Циганин.

Стајао сам са стране прекрштених руку. У стомаку ми се све превртало. Видео сам себе у том дечаку. Тукли су га и понижавали док је он држао руке на глави, плачући.

„Мајку ти циганску јебем, сви сте ви иста говна.“

Ролетна је пала, глава је пулсирала, адреналин налетео, а крв се у песницама слегла. Узео сам циглу и гађао прозор школе, **било ми је криво што нико од професора није наишао**. Хтео сам бар финансијску штету да им нанесем. Да обрате пажњу на ову неправду, на невероватно срамоту. Било је бучно јер је огромно стакло пало и расуло се у комадиће. Пришао сам тој гужви и гурнуо дечака који је готово легао преко малог Циганина и тукао га песницама. Девојчице су се склониле скроз уплашене. Сви су се удаљили а дечаци који су учествовали у тучи повукли су се бар два метра. Стао сам заштитнички испред претученог детета, које још није могло да се сабере (стр. 52).

Изопштен из вршњачке групе, без потребне педагошке подршке од стране наставника и занемарен од хранитеља, Амирага одбацује идеју о даљем школовању и трансформише се у проблематично дете склоно асоцијалном и преступничком понашању:

Након изласка из болнице био сам спреман на сваку повреду, тугу, самоћу и патњу. Ако за то човек уопште и може да буде спреман. Постао сам проблематичан и неподношљив у школи. Нисам се плашио никог и ничега у животу.[...]

Ближио се крај школске године. Болеле ме уши за школу, болеле су ме уши што сам јединичар. Био сам пун гнева, из малог сићушног дечака развио се олош, коцкар и првокласни лопов.[...]

Ушао сам у две хиљаде тринаесту лупајући апарате, сав бесан и незадовољан. Негативну енергију сам испољавао на тренинзима. Склекове, пропадање и згивове сам радио сваког дана, након доласка из школе. У року од три месеца обио сам две трафике. Нисам био примећен, али чекао сам дан када ћу платити за све што сам урадио. Када будем помислио да сам платио рачун, дуг ће ми већ нарасти. У школи сам се разбацивао парама, у кантини остављао добар бакшиш. Од украдених пара сам себи куповао квалитетну гардеробу, не због себе и своје удобности, већ како бих у очима друге деце био друкчији (стр. 51–52).

ТУЂА РУКА СВРАБ (НЕ) ЧЕШЕ!

Хранишљество

Од свог установљавања, хранитељство је еволуирало од услуге за децу према услузи за породицу. Наиме, од идеје помоћи деци без родитељског старања са циљем „спашавања“ од неадекватне биолошке породице дошло се до краткорочног збрињавања најосетљивијих чланова за време решавања породичних проблема и дисфункционалног родитељства. Но, независно од тога да ли је реч о стандардном, специјализованом, ургентном или повременом хранитељству (Šilić, 2018: 51), хранитељи су се увек суочавали са очекивањима социјалних служби да негују, подижу и васпитавају децу додељену на старање; речју, да се интензивно посвете дететовој добробити.⁶

⁶ У нашој земљи се Правилником о хранитељству (2008) утврђују опште подобности кандидата за бављење хранитељством кроз тзв. припрему за хранитељство. О пракси хранитељства у Србији детаљно у: Грујић, 2017.

Хранитељство је данас у Србији доминантан вид друштвеног збрињавања деце без родитељског старања. „Подаци о деци узраста 0–18 година на формалном алтернативном старању у Србији од 2000. до 2016. године указују на то да од 2005. године постоји прогресивни раст породичног смештаја па је 2016. године готово 4/5 деце од 18 година (87,4%) на хранитељству, док је број деце у институцијама смањен за око 70% (Žegarac i Krnjić, 2019: 20).“ Представља систем организоване алтернативне подршке који укључује тренинг, континуирано и системско праћење и саветовање и адекватну новчану накнаду породицама које преузимају бригу о угроженој деци.⁷

Како је улога хранитеља професионализована у услугу социјалне заштите, одгајатељи треба да буду особе од поверења за децу на старању, у чијим се домовима осећају добродошло и једнако третирано са другом децом, укључујући и њихову биолошку децу. Од хранитеља се очекује да пруже љубав, поштовање и подршку за праве изборе, да омогуће доживљај сигурности и осећај стабилности и развију односе повезаности који подразумевају искреност, бригу, пажњу, поверење и блискост.

На ниво емоционалне инвестираности хранитеља према детету на смештају може утицати више разлога, а најпре мотиви због којих појединци доносе одлуку да се баве хранитељством. Они могу бити: алтруистички, фаталистички, нарцистички и инструментални (Грујић и др., 2009: 34).⁸ Идеално-типски гледано, реализовање хранитељске заштите подразумева високу мотивисаност да се брине о дететовом развоју, сигурно и подстицајно породично окружење у оквиру кога ће дете сазнавати да је вољено и заштићено у остваривању својих потенцијала. Неретко се, међутим, на трауматично искуство издвајања и смештаја у непознату средину надовезује занемаривање, чак и злостављање на старање повереног детета. Уместо љубави, похвала и одобравања, непосвећене хранитељске породице изражавају ненаклоност и озлојеђеност према детету, критикују га, окривљују, не опажају као индивидуу са сопственим жељама, потребама и циљевима.

7 Једна анализа, урађена на случајном узорку досијеа ромске деце која су упућена на смештај у периоду од јуна 2006. до маја 2011. године, указује на то „да ромска деца чешће улазе на смештај на нижем календарском узрасту и да у мањој мери одлазе у сродничке хранитељске породице него остала деца из узорка“, односно да се за ромску децу „око два пута чешће него код друге деце предвиђа дуготрајни смештај у хранитељску породицу“ (Žegarac, 2014: 243, 246).

8 Постоји негативна слика о њима као о неком ко чува децу „само због новца“, посебно када је реч о ромској деци и деци са сметњама у развоју. Можда је стога Исидора Жебељан, прерано преминула српска композиторка светског угледа и најмлађа чланица САНУ, оваквим једним исказом покушала да изрази резигнираност над поражавајућим стањем културе у Србији: „Сасвим прецизно: култура у Србији има статус ромског детета у незаинтересованој хранитељској породици“ (Ћицовачки, 2021: 266).

Хранитељ који не зна или не жели да пружи љубав и пажњу:

- *показује небригу за дешавања у школи* (не штити дете од вршњачког насиља, не пита за његову прихваћеност, не заступа га у школи, не показује бригу око школских постигнућа);
- *прећивара се пред окружењем да добро брине о децеи, а савља своје потере испред његових* (не жели да се посвети детету када му то треба, не препознаје шта му је важно, ствара доживљај да је „другоразредни” члан породице, неједнако третира рођену децу и децу на смештају, не ствара климу у којој и други чланови шире породице прихватају дете, не штити од неправди, ствара климу страха у кући пред долазак професионалаца);
- *нијодаишава индивидуалности децеи* (омаловажава или критикује дететове родитеље, брани или активно омета контакте са родитељима, сиблинзима и другима, „приземљује” или обесхрабрује дете, не подржава жеље и интересовања детета);
- *не разуме тешкоће децеи и одустаје од њеи* (не увиђа да је деци прилагођавање тешко, не препознаје или игнорише сигнале тешкоћа, „отписује” дете када направи испад у понашању, тражи беспоговорну лојалност и послушност и сл.);
- *физички занемарује деце* (неадекватан смештај, необезбеђивање хране, немар према хигијени и начину облачења детета) и
- *злоупотребује деце* (физичка, емоционална или сексуална злоупотреба, радна експлоатација) (Žegarac i Krnjić, 2019: 93).

У једну такву хранитељску породицу „за бригу о деци без тежих сметњи у психофизичком развоју, емоционалном реаговању и понашању” био је смештен и несрећни ромски дечачић након што је са братом и другарима са улице ухваћен у тешком преступништву. Али, наместо стабилног, трајног и блиског односа са одгајатељима – притом исте националности – дочекала га је и пратила емоционална „задршка” све време боравка у хранитељском дому. Био им је остављен на „милост и немилост” без стварне провере шта се дешава.

„Тетка, еј, тетка.” Бојао сам је се, била је хладна, цинична и стално говорила да сам копиле. „Тетка Серђана”, будио сам је.

Проговорила је после дрмусања: „Кажу, шта хоћеш?”

„Је л’ имаш нешто пара да ми даш?”, морао сам да је питам, невољно. „Сад ћу у школу.”

„Немам, имам само Ајиши да дам за ужину, а сад ме остави да спавам и губи се више у школу”, одбрусила ми је љутито и безосећајно.

Опет ћу бити гладан у школи, маа, навикао сам на то. Умио сам се, спремио књигу, обукао црни капут који ми је био велики, обуо патике чији су ђонове

били бушни, узео ранац и кренуо у школу. Ајиша, коју сам презирао, ишла је са мном у исто одељење. Данас није устала да иде у школу јер јој се тако хтело. Била је неодговорна мамина маза којој се све удовољава (стр. 27).

Супротно дужности да се „старају о његовом здрављу, развоју, васпитању и образовању, а у циљу његовог оспособљавања за самосталан живот и рад“,⁹ ромски брачни пар сурово је физички кажњавао сваки облик непослушности, измишљене или стварне:

Знао сам да је разредна звала Серђану. Пред њом сам увек стајао мирно, очекујући неку врсту казне. Одувек је уживала док сам ја плакао након њених батина, видело јој се у очима колико ме мрзи. Мрзела ме је јер сам увек био бољи, паметнији и креативнији од Ајише, њене рођене ћерке. Мрзела ме је јер сам у року од неколико минута могао да склопим Рубикову коцку, док Ајиша није знала ни чему она служи (стр. 31).

„Позвала ме је Катерина [учитељица у школи – прим.аут.], рекла је да си излетео из учионице и да ниси остао на остатку наставе.“

„Нисам остао, боли ме стомак“, све ми се чинило лакше од истине.

„Приђи!“, узвикнула је она.

„Зашто бих?“

„Приђи, копиле“, изговорила је то бесно и гласно, толико гласно да је почела да пљује док је изговарала реч К-О-П-И-Л-Е.[...]

Почела је да ме својим крупним рукама и затвореним шакама млати. Нисам плакао, нити сам осећао песнице које су летеле по мом грудном кошу. Уморила се од ударања, па је позвала Рамиза, који је био у дневној соби и љуштио кромпир.

„Рамизе, дођи овамо! Гурнуо ме је главом и рекао како ће нас тужити Центру за социјални рад кад буде дошао Миљан“, безочно је изговорила измишљотине (стр. 32).

И даље нисам плакао, истрпео сам лаж коју је изустила. Убрзо је наишао Рамиз са малим мрежастим црвеним џаком у рукама. Једва сам крајичком ока видео врећицу у којој је било свега килограм неољуштеног кромпира.[...] Почео је свом снагом да ме туче врећицом кромпира. Ништа није говорио, само је ударао све брже и брже. Само се мој врисак могао чути у тој просторији.[...] „Пичка ти матерна, само још једном проговори, јебо те отац ког не познајеш“, промрљао је Рамиз и изашао из моје собе.

„Будеш ли још једном покушао да побегнеш из школе, проћи ћеш горе. Научићу ја тебе реда, бићеш мањи од маковог зрна. Данас за тебе нема ни хране

⁹ „Правилник о хранитељству“, члан 2, Београд: *Службени гласник РС*, бр. 36/2008, члан 2.

ни воде.“ Залупила је врата Серђана тако јако да су се прозори затресли. Једва сам могао да видим шта је око мене, мантило ми се у глави од болова и глади (стр. 33).

„Кад те буду докторице скидале и питале шта ти је то на леђима, слажи. Кажи да си се у школи потукао. Је л’ важи, синко?“

„Важи, важи“, једва сам проговорио.

„Будеш ли тако рекао, како сам ти казао, кад оздравиш, водим те са мном. Само ти и ја, нико неће знати, аха, и све што будеш видео тамо где те будем одвео, немој ником причати.“ (стр. 39).

Домски смештај деце и младих без родитељској старања

Систем социјалне сигурности деце у Србији укључује и остваривање материјалне заштићености и независности деце без директног контакта и емотивне везе са родитељима.¹⁰ Остварује се, између осталог, и кроз постојање концепта породичне заједнице у домовима за децу и младе без родитељског старања. Концепт је заснован на добро одмереном балансу ауторитета и заштитничке улоге и пружа гаранције за оптималан развој ове узрасне групе у аутономне, способне и социјално освешћене личности.¹¹ Двадесет и четири сата, у домовима заједно живе и обављају различите активности (становање, исхрана, нега, брига о здрављу, чување, васпитање и образовање, радне активности и коришћење слободног времена) деца и стручно особље које у себи обједињује родитељску и социјализаторску улогу.

Амирага живи са мајком у ромској махали, али води живот испод сваке границе достојанства. Због неповољне породичне средине и ситног преступништва, бива упућен испрва у хранитељске породице,¹² а затим га судбина и социјални радници доводе у нишки дечји дом. Имао је 12 година.

Уз све проблеме који га прате – маргинализација и медијска запостављеност делатности друштвене бриге, тешкоће финансирања система

10 „Услуге домског смештаја пружају се деци и младима чије се потребе не могу задовољити у оквиру биолошке, сродничке или хранитељске породице„ (*Деца у систему социјалне заштите* 2019, 2020, 16).

11 Извештавано је, међутим, и о многим негативним аспектима институционалне заштите деце; прецизније, о асоцијалном и делинквентном понашању „домаца“ према другима и између себе, као и о предузиманим васпитно-корективним третманима и праксама дисциплиновања. Упореди: Вељић, 1977; Kuzmanović, 2002; Vidanović, 2007; Plut i Popadić, 2007; Sladović Franz et al., 2007.

12 У неком од исповедних интервјуа, након појављивања књиге *Град бола*, аутор признаје да их је у реалном животу променио неколицину, као и пет основних школа.

социјалне подршке, лоши материјални услови унутар установа, недостатак стручног кадра и програма њиховог усавршавања – институционални смештај развија посебне могућности за заштиту, третман, рехабилитацију и професионално оспособљавање деце са потешкоћама услед изосталог породичног надзора.

Дом за децу и омладину „Душко Радовић“ у Нишу, у улици Гутенберговој број 4, основала је 1984. године тадашња Самоуправна интересна заједница социјалне заштите – Ниш као Дом породица.¹³ Преносом оснивачких права на Републику Србију 1991. године, прелази се на класично, сменско функционисање. Установа пружа услугу *домској смештаја* деце и младих без родитељског старања и са сметњама у развоју, али и услугу *прихватилишта*, односно ургентног збрињавања деце и младих која су изненада остала без смештаја. Свим корисницима обезбеђен је адекватан животни простор (спаваће собе, дневни боравак, одвојени мушки и женски тоалети, кухиња, компјутерска радионица, теретана за рекреацију, простор за физикалну и радно-окупациону терапију, простор за сусрете и, од пре четири године, сензорну собу за особе са сметњама у развоју). У самом објекту постоји лифт, а у дворишту рампа за особе са инвалидитетом.

Престрашеног, плачљивог, несигурног, неповерљивог, бунтовног и испадима склоног дечака узима „под своје“ домска васпитачица Емилија Ђуровић, пружајући му социјалну подршку у непознатом окружењу.

„Док сам био мали просио сам по кафанама. Описао сам то у свом роману. Једне ноћи, срео сам жену која ми је променила живот. Реч је о Емилији Ђуровић, васпитачици у Дому, која ме је научила свему што данас знам и на томе сам јој веома захвалан. И Милан Миленовић из Центра за социјални рад је доста допринео мом успеху. Њих двоје су увек били ту за мене. Они су препознали мој потенцијал, и хвала им на томе“ (Kamberi, 2020b: 17).

„Оно што ми је било најпотребније, подршка, нисам имао. Наставници су ми се обраћали као да сам лопов. Нико није питао како сам, унапред су се бранили од мене, очекивали најгоре и пре него што би ме упознали, а то доводи до тога да је дете убеђено да је стварно лоша особа и да никада ништа добро од њега неће бити. Емилија ми је објаснила да смо сви једнако вредни, пустила ме је да развијам таленат и вечно сам јој захвалан“ (Kamberi, 2020v).

13 Концепт функционисања установе подразумевао је да васпитачи са својим породицама живе у Дому, у двособним становима, водећи двадесетчетворочасовну бригу о штићеницима. Овај и други подаци о Дому преузети су из мастер рада „Изазови и проблеми у спровођењу социјалне услуге ургентног смештаја за децу и младе“ Марије Мирковић, одбрањеног на Департману за социјалну политику и социјални рад Филозофског факултета у Нишу 2021. године, стр. 46–47.

Након неопходног периода прилагођавања на нову средину и навикавања на рутину колективног живота у институцији, она трансформише његову нестабилност произведену искуством емотивног лишавања, непријатељски став према свему и свакоме и низак степен самопоштовања у задовољство атмосфером заједничке повезаности на темељу узајамног поштовања и разумевања у великом домаћинству. Речју, изводи га на прави пут.

Кроз лик Мирне вишегодишњи корисник услуга ове нишке установе сажима све пожељне личне, друштвене и професионалне компетенције стручњака у институцији задуженој за збрињавање деце ван биолошке породице. Уз најчешће проблеме са којима се сусреће у практичном раду – превелик број деце, малобројност стручног особља, лоши материјални и финансијски услови – његов је најважнији задатак да изгради привржен однос пун поверења како би помогао детету да преброди трауматска искуства и поремећаје настале ускраћивањем породичног окружења. Блискошћу се трасира стаза за касније обједињавање *родитељске* (брига о здрављу, хигијени, уредности, школском успеху, понашању) и *професионалне* улоге (терапијски аспект, вођење документације, учествовање у састанцима стручних тимова, сарадња са Центром за социјални рад, школом, родитељима и другим актерима) стручног особља (Žižak, Tasić i Koller-Trbović, 1996; Vasilj i Zovko, 2017). Задатак професионалца је да буде погодан *модел за идентификацију* (Rosić, 2007), како би довео до измене ставова малолетника у њиховим односима са другим особама.

„Мој посао је да ти створим, или боље, отворим пут, а твој – да прихватиш или одбијеш да корачаш њиме. Ја ти нудим добар избор, али крајња одлука је твоја. И ти то знаш.“

„Истина“, узвратио сам, „али да тебе није било, никад себе не бих могао да пронађем. Мислим, ја се још увек тражим, знаш. Још увек лутам. Али имам визију, **видим себе кроз десетак година као социјалног радника**. Желим да помогнем свом народу.“

„Синко, ти си интелигентан, паметан момак, чак ни деца која имају родитеље и пристојан живот, не би могла да за шест година тако и толико напредују као што си ти. Завршио си за кројача, али за мене си ти гимназију завршио. Амирага, опасан си мајстор, опасан, немам замерку, синко, само тако настави.“

Сунце је обасјало дом, а Мирна је својим речима обасјала моју душу. Знао сам да говори управо оно што мисли. Она је била моја мотивација, моја покретачка снага, мој чамац на средини мора. Веслала је својим рукама од злата и мене избацила на обалу. А онда се уселила у моју душу. Била је и остала део мене, **Мирна, моја идеолошка мајка** (стр. 81).

Дакле, да буду помоћ и подршка деци у успостављању самопоштовања и самопоуздања и изградњи мреже квалитетних друштвених односа, али

им и створи услове за развој потенцијала и припреми их за оптимално психофизичко и социјално функционисање по изласку из система институционалне бриге и помоћи.

Пришао сам Мирни, загрлила ме је и причала на микрофону. Ноге су ми клецале, уста су ми била сува. Постидео сам се. Мирна је држала говор, причала је о мом детињству и о томе колико сам напредовао. Овоме се стварно нисам надао. Напоменула је да сам оставио алкохол, а знала је да шљокам као луд. Напоменула је да сам дошао у дом као неко ко не зна да чита, а да данас већ пишем причу, што је била истина. И то причу која има садржај и суштину, причу са смислом. Биле су то сувише тешке речи за мене, нисам хтео да се присећам свега тога из свог дотадашњег живота. Ноге су ми још увек клецале, нисам знао како да се понашам. Од превелике треме Мирну једва да сам чуо. Несигурност је владала у мени, ћутао сам. [...]

„Амирага, изволи“, пружила ми је Мирна коверту и комплет књига.

„Хвала, тета Мирна.“ [...]

„Нисам хтео да ти кажем, Мирна те је предложила за награду“, шапнуо ми је Ђинђа.

„Требало је да ми кажеш, матори.“

Коверту сам ставио у џеп, а књиге држао у рукама.

„Амирага“, обратила се Мирна, **„нека ти, синко, највећа награда буде оно што си постао, а не оно што си добио.“**

Лепо и истинито речено. Клигнуо сам главом (стр. 143).

Идеализујући Мирнину свестраност и систематичност, Амирага се оштро супротставља иним пропустима у мишљењу и делању осталих васпитача у дому, упркос упозорењима која стижу и од његовог „анђела чувара“. Угрожавајући сопствени комфор најстаријег „домца“, он постојано реагује на сваки пример површности и недоследности стручних тимова и домске управе.

„Не свађај се са васпитачима и не истеруј правду. Не можеш променити људе. Опада им резон, критеријуми, матори су, разумем ја све.

Разумем њих, а разумем и тебе. Имаш ти права и треба да изражаваш себе, али све док неког не угрожаваш. Зато буди мудар“, као и увек, добро ме је саветовала.

„Знам, тета Мирна, имам циљ и тачка. Знам, али како кад одем доле у стручни тим, где су ме они сами позвали – ја будем љубазан и фин и кажем шта мислим аргументима, а они то игноришу, кажу ми да филозофирам.“ [...]

„Такви су, Амирага, неће дозволити домцу који је дошао са улице, неписмен, прљав, лопов, Циганин и коцкар – да им такав соли памет“ [...] „Амирага, свет је суров, баш као и људи. Радим овде тридесет година и никад се на педагош-

ком већу нисам сложила са њима. Не знам, можда је проблем у мени. Али ја имам своје мишљење и како говорим, тако се и понашам.“[...]

„Дошло је дотле да ми, домци, који смо дошли са улице и живели различитим животима, коригујемо понашање васпитача. Је ли то у реду?“[...] (стр. 82).

„Тетка Мирна, њима је најважније да ми устанемо за доручак. Ако не устанемо, онда смо безобразни и лењи. **Њима су најважније најбаналније ствари.** То није истина и није суштина. То је крајње површан однос према нама. Моје мишљење је да у овом дому није приоритет устајање и сличне ствари, већ како се ми осећамо.“

„Тета Мирна, уосталом, и ако не устанем, није фора да ми уђе у собу и бахати ми се. Треба да ме пита јесам ли добро и зашто нисам устао. Можда сам читаву ноћ патио због нечег и био незадовољан. Треба да буду пажљиви према нама, да имају интересовање, да имају разумевање. Нисмо ми тај радни сто, ми смо људска бића, ми размишљамо, осећамо, сањамо и – тек понеко дете уме да мисли. Мирна, они мисле да ми нисмо као и остала деца, и да за нас нема напредовања. То није фер.“[...]

„Тачно, Амирага, деца уче из оног што их окружује. Ми примамо плату за свој рад којим треба да утичемо позитивно на вас и да вам ми, синко, будемо пример. Тачно!“, узвратила је моја Мирна[...]. „Уосталом, казна је ускраћивање награде, не може вас нико казнити ако вас претходно није наградио. **Ово није поправни дом, већ дом за децу без родитељског старања.**“

Климнуо сам главом и грицкао нокте. „Не, **ово је дом за незабринуте**“, нагласио сам, „**незабринуте васпитаче**, а не за незабринуту децу, како чика Младен често уме да каже.“ (стр. 85–86).

Домски васпитач надгледа понашање детета у свим ситуацијама: одговоран је за однос према другој деци, наставницима и другом особљу у дому, брине о школским обавезама детета, о потрошњи џепарца, о уређености животног и радног простора (Žic, 1999). Другим речима, оптерећен је на много различитих начина. Није, међутим, ослобођен дужности и обавезе да због низице активности и мањка времена занемарује достојанство адолесцената.

Кроз уста главног и осталих ликова у роману, писац проговара о уоченим „тамним странама“ васпитачког посла, виђеним очима самих „домаца“. На тај начин до крајњих граница заоштрава саветодавну, васпитну и образовну улогу социјалних радника и залаже се за васпитање примером, а не празним речима.

Чика Младен је радио у трећој смени, већ је било касно. Сва су деца легла, једино смо Ћинђа и ја остали. На столу је била испросипана кока-кола. Чика Младен је ушао у дневни боравак и ништа нам није рекао, само је пришао и ишчупао кабл. Нас двојица смо се погледали, Ћинђа се супротставио:

„Добро, бре, чика Младене, што ишчупа кабл, мајке му га? Могао си лепо да нам кажеш, а не тек тако уђеш и бахатиш се, а после нам одбијете џепарац кад вам узвратимо истом мером.“

Пришао је и узео сточић. „А шта је ово!?!“, викао је на нас. „Је л’ бисте у својој кући дозволили да је овако лепљив и прљав сто?“[...]

Узео је сточић и бучно изговорио: „Кажњени сте месец дана без сточића, написаћу обавештење да и остали знају.“ (стр. 93). [...]

Ми смо у ствари волели чика Младена. Био је добар човек, али методе васпитања су му биле једна велика нуларица. Стално нас је критиковао што не спавамо, често нам рано у зору извртао душеке како бисмо устали и отишли у школу. Знали смо да је то за наше добро[...]. Добар је он био човек, али се никад ни око чега нисмо сложили. Увек нам је говорио да морамо да поштујемо васпитаче јер су они старији од нас. Једном је приликом ушао у собу и затекао ме са цигаретом у руци.

„Шта пушиш ту? Запалићеш собу, целу си је задимио“, млатарао је рукама. „Могу да узем и сечем дим рукама, види шта је.“

„Па, чика Младене, и васпитачи пуше у канцеларији“, узвратио сам.

„Шта ти упоређујеш себе и васпитаче?“

„Зато што треба да упоређујем“, одговорио сам. „Ако је у овој установи забрањено пушење, онда то не важи само за домце, већ и за васпитаче. Закон је за све исти.“[...]

Залупио је врата и изашао. Волео сам да му га онако домски сурдукнем. Никад ми није остао дужан, боцнуо би и он мене често. Али кад би видео да то не пали, узео би и исекао кабл од климе, а затим ме пред свима искритиковао. Готивио је он мене, али није му се свидело што увек улазим у расправу са њим. Чика Младен није имао своје мишљење, увек се слагао са већином, радио је онако како му други кажу, ма мандао га је ко је стигао[...]. Једноставно, није имао свој став, за разлику од мене, који сам га увек имао и бранио (стр. 94).

Једном сам се расправљао са чика Младеном у касне сате.

„Па, шта да радим кад ми се не спава? Нећу да спавам.“

Он ме је терао да идем у своју собу, држао предавања о томе како не могу да пишем у три сата ноћу, све у том стилу. А ја опет о томе како не могу да спавам и како желим да пишем.

„Ма иди у своју собу и гледај у плафон па ћеш заспати“, био је његов одговор (стр. 101).

Нисам се никад увлачио директору и другима како бих добио нешто што ми је потребно, а да то нешто не могу приуштити себи од џепарца. Знао сам да се посвађам са неким, са многим, зависно од ситуације, зато што се не слажем

са нечим што је одлучила већина. Знао сам да будем љут. Све своје незадовољство, сва негативна осећања, све сам каналисао кроз читање и писање. **Био сам у вечитој потрази за правдом.** Важније ми је било да истерујем правду него да ћутим и трпим улично понашање васпитача. Или било какве погрешне, по мом мишљењу, неправедне одлуке, као и сва дешавања у том смислу. Иначе, био сам миран, нисам имао путера на глави. Они су ме окарактерисали као коцкара, били су често цинични, изнад свега крајње површни. Коцкао сам, не браним се. Али чудило ме како немају потребу за правим стварима, за суштином. Зар им је било толико тешко да сагледају стварног, правога мене, да продру у моју душу и нађу зрно доброте? А могли су наћи и више од тога, верујем. **Не, ја сам за њих био само коцкар и неко ко учи остале домце да се супротстављају васпитачима.** Да, такав сам био у њиховим очима. Какав погрешан приступ! У самој основи читавог система. Какав површан однос! У свим дешавањима, на свим релацијама са мном, са свима нама. Било им је важно све, само не стварно битне ствари. Нису им биле важне моје емоције, моја размишљања, моји снови – комплетно психичко, духовно и ментално стање у коме се налазим. (стр. 99)

Дешавало се да одем доле код тета Загорке и да се посвађам са њом. Она је често бранила децу која нису била у праву. На златан је ланац знала да окачи бриге и наше незадовољство. Била је надмена и стално потенцирала како је она психолог и како је увек у праву. А ми смо само деца која треба да поштују њено знање. У ствари, ни сама није била свесна свог незнања. Толико је била пуна себе да ни себе није била свесна. Увек ме је етикетирала погрешно након моје чврсте аргументације и изреченог мишљења у вези са нечим конкретним. Увек се тада нервирала и избацивала ме из канцеларије. А после причала целом стручном тиму како сам нељубазан и нимало фин. Све те њене лоше речи, сва лоша дела – после вербалног сукоба са мном – само су били резултат њене немоћи. И дајем себи потпуну слободу да кажем да је била патолошки лажов. Да, била је тешка лажовчина. И фолирант. Умела је да одглуми како нас разуме, како брине о нама и сличне ствари (стр. 99).

„Амирага, устај! Подне је“, одјекнуо је дубок и груб глас.

Препознао сам га, био је то директор дома. Подигао сам се на мишиће мрзовољно, а затим погледао нашег дишу. Био је висок и проћелав, имао је велики нос и пунији стомак. Погледао је на сат, руке су му биле у џеповима. Шутнуо је моје патике које су биле испред њега. Шутнуо их је тако јако да су одлетеле испод кревета. То ме је изнервирало.

„Амирага, ти мене не поштујеш, стојим пред тобом, а ти спаваш.“

Јесам, опет сам оборио главу на јастук, у инат, само зато што ми је шутирао патике. И рекао, као и обично, оно што мислим: „Поштовање мора бити обострано, улетели сте ми у собу и иштутирали патике, ваше је понашање улично, не приличи човеку у оделу да се тако бахато понаша.“ (стр. 109). [...]

„Претерао си, Амирага, стварно. Много си га наљутио.“

„И он је мене, то што је он директор, а ја домац, не значи да треба да уђе у моју собу без куцања и ишутира ми патике. Не значи да треба да буде надобудан и бахат.“ (стр. 110).

„Амирага, спавај, сутра ујутро идеш у школу. Шта радиш то, не пишеш семинарски“, улетео је Гвозден у моју собу. „И угаси лампу, момци спавају.“

Погледао сам га и узвратио: „Пишем причу.“

„Ти пишеш причу?“, праснуо је у смех. „Ти из кревета не можеш да се дигнеш да одеш у школу, а камоли посветиш писању. Батали писање, само ће рад, и то физички рад, донети хлеба на сто. Неодговоран си за писање, то захтева огромну пажњу, труд и амбицију. А искрен да будем, још увек нема тинејџера који се позабавио и посветио писању са седамнаест година.“

Радио је на томе да ми бар мрвицу амбиције сјебе.

„У реду је, чика Гвоздене.“

Мумлао је и даље себи у браду како ја то не могу. Увелико сам цртао чича Глише и давао имена јунацима. Окренуо сам се, бацио маркер на сто, а затим га погледао.

„Чика Гвоздене, коме говорите да је немогуће кренути са писањем у седамнаестој години? И коме говорите да није довољно одговоран и амбициозан? Је л' ви то о својим особинама?“ [...]

„Безобразниче!“, викнуо је и залупио врата, али кваку још увек није испуштао.

Опет је грубо отворио врата и ушао.

„Прочитао си пар књига и мислиш да си много паметан, је ли?“, говорио је и држао прст усмерен на мене (стр. 131). [...]

„А шта ћемо са људима који ништа дебље од новина прочитали нису? Шта ћемо са људима који су тукли малу децу док је то још било дозвољено? Молим вас, говоримо о томе како васпитачи клинце терају да по читавих пола сата држе постељину у рукама и стоје у ћошку, само због тога што нису наместили кревет.“

То је управо Гвозден радио, није се то односило на остале васпитаче. Поцрвенео је, домци су спавали, само смо ми били бучни.

„Амирага, какав ти је то карактер? Са својим оцем тако разговарај.“

Пришао сам ближе, толико ми је требало, изнервирао ме је.

„Говоримо о карактеру одраслих“, узвратио сам.

„Безобразниче, сутра идеш код директора“, рекао је, и не знајући шта друго да каже, залупио врата и изашао (стр. 132).

Ушао сам у дом и затекао домце како седе у дневном боравку.

Устао је Тикер, обраћајући ми се: „Где си, бре, коњу, док ја ратујем са Младеном?“

„Опет нека побуна“, насмејао сам се.
 „Рекао је Младен да ће нам џепарац бити одложен само зато што смо ставили ноге на сто.“
 Узео сам своју књигу која је била на кревету и сео.
 У дневни боравак је ушао Младен (стр. 167).
 „Шта серендаш, мали, све сам те чуо.“
 Наравно, позната ствар, увек када оговарамо васпитаче, Младен се нађе испред врата и прислушкује. Отворио сам књигу и почео да читам.
 „Наравно, биће ти одложен џепарац јер си ноге држао на столу. То ми је директор наредио, јер је видео на камери како сви ноге стављате на сто.“[...]
 „Брењо, мени је директор наредио да вам одложим џепарац, вас само треба лупити по џепу, то је најбоље решење.“
 Ђутао сам док су се остали бунили.
 „Ајде, бре, ћале, само нешто зановетате.“
 „Брења, мени је тако наређено.“
 Погледао сам чика Младена, њему вечито никад ништа није одговарало. Увек је писао цедуљице и разна обавештења, ни сам не знам шта је све записивао.
 „Чика Младене, једно је извршавати наређења и обавезе које вам она незналица даје, а друго је уживати у томе“, рекао сам му отворено.
 Он се намрштио и одбрусио ми: „Ма, шта ми ти држиш предавања, иди доле па се жали.“
 „Ја да сиђем доле?“, насмешио сам се цинично. „Па у судници је забавније него седети доле и слушати оног ћелабонтуса.“
 Домци су се ућутали, ја сам устао и кренуо код тета Надице да нешто поједем, нисам био расположен да се расправљам са њим. Уопште, било ми је мука слушати та правила која је неки тупан поставио (стр. 168).

Професионалне, комуникацијске и социјалне компетенције васпитача не треба да почивају на доминантном положају у односу са децом, тј. на наметању понашања искључиво у складу са сопственим судовима. Улога васпитача се састоји у: 1. стварању услова за задовољавање потреба деце и 2. препознавању незадовољених потреба ради откривања узрока настанка проблема у односима и лакшем проналажењу решења (Modrić, 2013).

Особље најчешће мисли да доноси одлуке које су у „најбољем интересу“ штићеника и захтевају слепу послушност у придржавању пожељних понашања и поштовању кућног реда. Оправдање томе проналазе у „недовољној зрелости“ или „недовољној реалистичности“ деце у процени сопствених могућности. Остају хладни и одбојни према дечјим покушајима да партнерски учествују у доношењу правила. Одговарају им кооперативни млади карактери, склони конформирању прописаним васпитним програмима, за шта их покатак и награђују.

Претерана послушност ауторитету води у својеврсну зависност и доприноси мањој самосталности и одговорности детета. Такође, није благо-

наклоно примљена од стране вршњака (Jelić, 2015: 108). Друга важна последица немогућности адолесцената да искажу неслагање са особама које на њих делују одређеним мерама (викање или вређање, смањење или укидање џепарца, забрана изласка, физичко кажњавање, претња искључењем из дома) јесте повлачење у себе или окретање једно другима.

У роману се детаљно описују примери спонтаног, неформалног организовања унутар групе штићеника дома: вршњаци се подржавају, од старијих се очекује помоћ, млађима су ослонац, а сви заједно једни другима пружају топлину и љубав. Већину слободног времена проводе заједно, делећи последњу цигарету и задњи динар. Због неразвијеног поверења васпитачима се веома ретко обраћају за помоћ или савет, радије се ослањајући на себе и сопствене снаге кад наиђу тешкоће.

“Де си, бре, Амирага, нема те к’о гаћа у порнићу, мајке ти га циганске”, поздравлио ме Ђинђа. Нашли смо се у његовом стану.

“Ооо, Србендо, пичкин душманине”, поздравлио сам га и ја.

Лепо смо се изгрлили и испсовали, били смо баш добри другари. Руковао се са Тикером и лупио му ћушку. Сели смо (стр. 92).

Кренуо сам низ мањи ходник. Тикер је чекао на степеницама. Ђушнуо сам га по тинтари, онако из милоште. Насмејани, на тренутак загрљени, изашли смо напоље и кренули у наш дом. Добар је био Тикер, волео сам га. Само је био мали, са мало искуства и мало знања (стр. 96).

„Зашто чистиш собу, Ђапкалице?“, упитао сам, пошто сам видео да чисти моју собу. [...] „Нема потребе да то радиш, Ђапкалице, цигарету бих ти дао и без тога.“[...]

Боже, како је то било јадно! Пришао сам му и гурнуо га главом. Желео сам да му укажем на непотребност и апсурд тог јада.

„Не смеш такав да будеш! Користе те максимално и све их овде слушаш. Васпитачима избацујеш пуне џакове ђубрета како би ти и они дали пар цигарета. Јеси луд, будало? Видим ли те још једном да си ми очистио собу или тако нешто, нашамараћу те. Озбиљан сам.“ (стр. 100).

„Је л’ има неко пљугу?“, питао сам.

„Ајмо на терасу да извртимо, имам једну једину.“

Шкргави је увек имао једну једину. Сви смо устали и отишли на терасу.

„Рулет, по два дима свако“, предложио је Шкрга.

„Ђапкалице, теби нема. Морамо ли петорица да делимо једну цигарету?“, побунио се Шкргави.

„Ајде, матори, не гњави, него запали цигарету и дај да извртимо пљугу па да легнем.“

Намигнуо сам Ђапкалици да и он уђе у узани круг. Шкргави је запалио цигарету и повукао два дима, а затим дао мени. Ја сам на брзака извукао два дима и проследио Тикеру.

„Ајде, Тикеру брате, није ти рођендан.”

Нестрпљиво је Донор чекао да повуче два дима. Цигарета је већ била више од пола попушена.

„Доноре, исцимај се па дај Ђапкалици.”

Ђапкалица је прекрштених руку ћутке чекао да и он добије који дим. На крају је добио скоро испушену цигарету и круг је био затворен. Ја сам кренуо у своју собу (стр. 149–150).

„Амирага, сећаш ли се кад смо обили магацин и гађали се поврћем?”, упитао је Тикер.

„Сећам се, Тикеру.” (стр. 158)

„А како си знао да нећемо најebати?”, опет се вратио на магацин.

„Зато што су сви домци били гладни и сложни, сви су урадили оно што сам ја испланирао, да је то један урадио, можда би тог појединца и избацили из дома. А овако смо сви учествовали, па нас нису избацили, јер кад би једног избацили, морали би онда и остале, јер су сви подједнако криви. А онда би дом остао без штићеника, разумеш?”

Обојица смо у полумраку буљили у плафон.

„Наравно, очекивао сам да ће се Младен потрудити да нам џепарци буду одложени, али знао сам да нас неће избацили из дома.”

„Амирага, ал' признај, ти си га највише награбусио, иако магацин ниси обио ти, већ ми.”

„Па, моја је идеја била, а и знали су да сам једино ја способан да тако нешто организујем.”

Слатко се Тикер смејао. „Па, ти си нам био пример, због тога су тебе казнили, јер си био најстарији.”

„Тако некако.”

„Јebоте, безброј сам пута чуо од сваког васпитача појединачно, кад се ја лично посвађам са неким од васпитача, да си ти крив и да ме ти као учиш да се тако понашам.”

„Матори, чим се неко посвађа са васпитачем, одмах моје речи излазе из ваших уста. И одмах је Амирага крив, **ја сам вам овде ауторитет, свему вас ја учим.**”

Тикер је повисио тон: „Јесте, јесте, чим неко нешто лоше уради, они кажу да су од тебе видели.”

„**Па, ако је тако, нека виде и неке друге ствари, ето нека пишу, читају, мисле, нека заврше школу, нека виде и добре ствари.**” (стр. 159).

Волео сам своје другаре из дома. Волео сам их јер су у души имали љубав, имали снажну жељу и вољу за искреним пријатељством, имали потребу да

воле и да се друже. А који нормалан човек нема такве потребе и такве жеље? Само, сигуран сам, овде је то израженије, интензивније, дубље, можда и чистије, искреније. Безброј смо пута остали без новаца у дому, много смо пута празних црева отишли на спавање, колико је само пута неколико нас стајало у кругу и делило једну цигарету. Али кроз све те материјалне неприлике, као и све друге недаће, пролазили смо заједно, са искреним осећајем заједништва, као и свешћу да имамо једни друге, да рачунамо једни на друге, потпуно, чисто, без задњих мисли и намера. А то је велика ствар. Знали смо некад, кад смо сви колективно нерасположени, да изађемо из дома и одемо на кошарку, фудбал или стони тенис. Да побегнемо од разних мисли због којих смо, често када падне мрак, плакали тихо како нас нико не би чуо (стр. 183).

Затекли смо Бомбаша како лупа шамаре малом Дулету. Ненад је седео на кревету и смешкао се. Ненад је био висок, виши од мене за две главе.

„Ај престани да га тучеш”, гурнуо је Ђинђа Бомбаша.

„Нисам ја, нисам ја”, плакао је мали Дуле.

„Шта ниси ти? Ђинђо брате, он је!”, викнуо је Бомбаш. Извадио је телефон из џепа. „Ево, погледајте шта је све писао мојој девојци”, показивао је на телефону (стр. 127). [...]

„Ненадее, дођи часком!”, викнуо сам. Наишао је Ђинђа. [...]

„Како си могао да окривиш Дулета, а ти си?”, побунио се.

„Шта, бре, ниси ти? Дулету узимаш џепарац, наручујеш му батине, а овамо се као дружиш са њим. Је л' то лепо?”, пролетела је ћушка, након што је то изговорио.

„Немој, Ђинђи, заборавиће ћушке, али ово што ће му сад уследити неће никад.” [...]

„Овде си годину дана и откад знам за тебе, намешташ слабије и узимаш им паре. Је л' то океј?”, бучнијим сам тоном упитао.

Није проговарао (стр. 128).

„Бајо, ти много причаш, дај га мени, а ти нам скувај нес”, обратио ми се Ђинђа.

Презирао је испољавање моћи над слабијима.

„Не лапрдај, матори, ја још увек нисам пунолетан”, узвратио сам. „Ајде скини се!”, викнуо сам.

Подигао је главу и погледао ме збуњено. [...]

„Ево ти столица и попни се на њу.”

„Амирагаа, нећу више никог да дирам, пустите ме”, запомагао је он овог пута.

„Матори, упали светло”, рекао сам Ђинђи.

„Попни се, бре, дебилу мали”, наредио сам му и ставио столицу испод сијалице. [...]

„Знаш ли коју предност имаш у томе што си виши и крупнији од мене?”

Стајао је поред столице и држао се за главу.

„Да се дуже испружиш испред мене, не будеш ли се попео на столицу.”

Климнуо је главом а затим се попео на столицу.

„Дувај у сијалицу и угаси је”, наредио сам му. [...]

Почео је јако и брзо да дува у сијалицу. Али штета, никако да је угаси. Видео сам како се Ђинђа смеје. Морао сам да будем озбиљан, како се ситуације не би отела контроли.

„Брже дувај”, викнуо сам.

Поцрвенео је од дувања.

„Је л’ ћеш још да намештат слабије и узимаш им џепарац? Је л’ ћеш још да се бахатиш и демонстрираш силу, је ли?!”, викнуо сам, а затим га опет ногом лупио по бутини.

„Нећу више, нећу више, извините”, покуњено је рекао и сишао са столице.

„Ђушке које ти је он лупио”, рекао сам му уперивши прст у Ђинђу, који није престајао да се смеје, „заборавићеш врло брзо, а сијалицу никад нећеш.” (стр. 129–130).

Разлози због којих млади не траже помоћ углавном леже у наученој лекцији да други не желе или нису у стању да чују шта их брине. Побољшана комуникација се остварује када се са препуштања дисциплинских санкција самовољи васпитача пређе на поновно успостављање пуног међусобног поверења и прихватања. Јер, дете је мотивисано да промени или учврсти пожељно понашање само уколико постоји наклоност према одраслима.

Стога упућујемо добронамеран социолошки подстицај особљу запосленим у домовима за децу без родитељског старања да: 1. посвећују више времена деци, 2. спроводе креативне заједничке активности, 3. развијају међусобно уважавање и поверење, 4. негују дијалог и толеранцију у свим активностима, 5. мање инсистирају на хијерархијском односу и формалној дисциплини, 6. примењују флексибилнији приступ у раду и 7. имају више слуха за индивидуалне потребе деце.

На радно место домског васпитача упошљавају се учитељи, предшколски васпитачи, социјални радници, психолози, социолози, педагози... Остваривању горепостављених задатака помоћи ће њихово перманентно стручно усавршавање и оспособљавање у складу са савременим трендовима и иновацијама у области социјалне заштите.

Радња романа завршава се Амирагиним напуштањем Дома за децу и омладину „Душко Радовић“ у Нишу. Мирнини напори да му обезбеди остатак и након завршетка средње школе нису уродили плодом. Иако је постојала правна основа (уписивање факултета), нови директор и већина састава васпитачког колегијума нису продужили боравак дежурном бунцији, који је „кварио срећу“ колективу.

Нисам могао да прихватим ту мисао да сам напустио дом, да ме тамо више нема. Да нећу имати све оно што сам имао, са чим сам се саживео. О, како је

тежак живот на овако трновитом путу какав је мој! Колико сам патио, како је болело кад сам долазио у дом! Истим интензитетом, само на други начин, тешко је и сад, кад одлазим (стр. 206).

Напустио сам систем у коме сам покушао да истерам своју истину. Али није то проблем, проблем је што **тај систем чине његове деструктивне методе**. Не бих да минимизирам вредност тих метода и калупа, али са моје тачке гледишта, **васпитачи запослени у дому резонују попут деце**. Имао сам утисак као да је у 21. веку поново покренут лудистички покрет. Зашто сам лудистички покрет навео као пример? Зато што се у том дому понашају према деци као да су машине, индустријске текстилне машине. Нови директор, који је дошао почетком октобра, открио је њихова становишта и систем по коме раде. Директор Гаша је разговарао са васпитачима и указао им на деструктивне методе. Наравно, заслепљене душе би најпре извршиле чистилице над домцима, јер су моћнији. Зар то није лудизам? Али хајде да сврстам домце у индустријске машине. Па, јесу ли криве машине или послодавац? (стр. 214).

Постигнутим фикционим наративом отворено је још једно важно питање у целокупном процесу интеграције деце и младих без родитељског старања у друштво, те њиховом оспособљавању за самосталан живот: *йријрема младих за најушићање усћанове*. Транзиција ка еманципацији и самосталности започиње нагло, престанком заштите и помоћи од стране државе: „Од младих се очекује да одрасту ‘одједном’, иако су до тада били пасивизирани низом мера од стране система социјалне заштите“ (Burgund Isakov, 2017: 20). Ступање у одраслост је убрзано и скраћено, од њих се очекује преузимање одговорности за самосталан живот, иако их је систем претходно, боравком у дому, штитио од одлучивања о свом животу. Омладина која се осамостаљује суочава се са озбиљним егзистенцијалним питањима, код њих преовладава осећање страха и узнемирености од осамостаљивања. Коначно, недостатак системског реаговања и мрежа подршке у процесу планирања еманципације младих на алтернативном старању води до следећих проблема: лошије шансе за запослење, лошије зараде, велико ослањање на социјалну помоћ, лошије ментано здравље, повећан ризик од бескућништва, итд.

Роми Србије, попут свих Рома света, имају свој језик, који није јединствен: говоре у више дијалеката и тек су пред усвајањем стандардизованог књижевног језика. И зато спадају у усмене народе без писане повести и развијене литературе, но *бојаише су им истјорија и усмена књижевност*. Зато

је ромскост суштаствено отелотворена у духовним умотворинама – митовима и легендама, предањима и причама, песмама и приповеткама, загонеткама и бајкама – памћеним а не бележеним, вазда преношеним с колена на колена.¹⁴ „Али памћење, та ‘драгоценна особина људског духа’ – како вели Р. Ђурић – ‘често, ни под најповољнијим условима није поуздан чувар’, и стога је нужно записати, тиме и отргнути од заборава, све богаство ромске усмене књижевности у намери да се открије, сачува и преда будућности битан део ромскости као несумњиво важан *йринос кулйури* народâ овога тла“ (Ђорђевић, 2010: 33).

Такође, код наших Рома, као и код сабраће широм земљиног шара, много је заступљеније поетско стваралаштво спрам романескне књижевности. Кад је тако, онда појава романа *Град бола* Метија Камберија представља знатан догађај који ће у повесници ромске белетристике у Србији бити забележен и због чињенице да је пионирски.

Ми нисмо књижевни критичари, или историчари књижевности, и нисмо се могли стручно упуштати у поетичко вредновање романа. Једино запажамо да романескни првенац пати од мањка заокружености и претеране дозе амбициозности. Очито да књига здружује списатељски таленат и горки талог искуства и да је белетриста на добром „путу у литературу“ и тражењу сопственог језика за „тешке теме“.

Метијево чедо спада – грешимо ли? – у *сйварносну йрозу*. Можда је исправније, с обзиром на то да је роман бременим искуством, уврстити га у жанр *романсиране ауџобиоџрафије*. Многи велики писац сјајно пише у овом жанру: „Керуак успева да напише низ књига које праве избор слика у самопредстављању, као што то аутобиографија у ширем смислу увек чини[...]“ (Жежељ Коцић, 2022: 12). Читалац, с друге стране, може стећи утисак да описано није како је заиста било, већ је „заправо пажљиво саздана конструкција с *ефекџом сйварносџи*“.¹⁵ „Ако би се писци делили на оне који посматрају и оне који измишљају“ – како се пита Бојан Савић Остојић (2022: 2) поводом француске списатељице Ани Ерно (Erno) – Мети Камбери ипак улази у ред посматрача.

Напоследку, рецимо да је роман *Град бола* анализиран из угла ромологије и социологије. Показало се на горњим странама да у њему има и те како описа, увида и „сазнања“ која су од велике користи за наше дисциплине. И више од тога, сматрамо их значајним *доџриносом* српској ромоло-

14 Шире у: Ђурић, 1990.

15 Дајана Милованов, извештавајући о шестокњижју *Моја борба* Карла Увеа Кнаусгора (Knausgård), норвешког хитмејкера, бележи: „Стога књижевно дело на тренутке губи привид целине, те последњи том наликује на рестлове с краја филма, који разбијају илузију о непрекинутом приповедном току и показује да је оно што треба да, како Кнаусгор више пута истиче, прецизно ослика *оно како је заиста било*, заправо пажљиво саздана конструкција с *ефекџом сйварносџи*“ (Милованов, 2020: 7).

гији/социологији. Књижевност је у начелу неисцрпан извор за формирање целовите слике о човеку, друштву и свету. Стога пристајемо уз изрицај Слободана Владушића: „Књижевност увек боље види неке ствари од социологије или економије, зато што је потпунија, целовитија и зато што доноси доживљај света, а не само његово објашњење“ (Tasić, 2021: 16).

ЛИТЕРАТУРА

- Acković, Dragoljub, prir. 2012. „(NE)VIDLJIVI: antologija romske poezije“. *Sveske* 39–40: 381–500.
- Antić, Petar 2020. „Predrasude i stereotipi su velika prepreka ostvarivanju ljudskih prava“. *Danas*, 16. april, str. 16–17.
- Baucal, A. i J. Stojanović 2007. *Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji: Izveštaj o monitoringu*. Beograd i Budimpešta: Fond za otvoreno društvo i Institut za otvoreno društvo.
- Borjanić Bolić, E. 2017. „Model zaštite dece zasnovan na znanjima o traumi“. *Socijalna politika* 2–3: 51–65.
- Вељић, Мирослава. *Друшћивена зашћићића деце лишене родићићелској сћићарања*. Београд: Институт за социјалну политику.
- Burgund Isakov, Anita 2019. *Analiza položaja mladih koji napuštaju sistem alternativnog staranja*. Beograd: SOS Dečija sela Srbija.
- Vasilj M. i A. Zovko 2017. „Kompetencije odgojitelja u učeničkom domu“. *Suvremena pitanja* 24: 19–29.
- Vidanović, V. 2007. *Socijalna integracija dece bez roditeljskog staranja*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Грујић, Добрила и др. 2009. *Сћићурним кораком до хранићићелској сћићва: ћићручник за хранићићелје*. Београд: Центар за породични смештај деце и омладине.
- Грујић, Добрила 2017. *Теорија и ћићракса хранићићелској сћићва у Србији (Сћићручним радом до блаћосћићања дећићића)*. Београд: Центар за породични смештај и усвојење.
- Деца у сисћему социјалне зашћићиће 2014 2015*. Београд: Републички фонд за социјалну заштиту.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. 2010. *На коњу с лайћићојом у бисаћама: увод у ромолошке сћићудије*. Нови Сад и Ниш: Прометеј и Машински факултет у Нишу.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. 2018. *Пићићао сам малој ћићужа: моја социолошка ћићрича о Шабану Бајрамовићу*. Београд: Службени гласник.
- Ђурбачић, Svetomir, prir. 2013. *Dukat na putu: Romi u srpskoj poeziji – antologija*. Niš: Punta.
- Ђурић, Aleksandar 2020. „Znam ko sam, kao što znam da sam gladan. Meti Kamberi: pisac iz blata“. *Nedeljnik*, 2. jul, str. 50–51.
- Ђурић, Rajko 1990. *Zagonetke i mitovi Roma*. Novi Sad: Društvo Vojvodine za jezik, književnost i kulturu Roma i KPZ Vojvodine.
- Ђурић, Rajko 2010. *Istorija romske književnosti*. Vršac: Književna opština Vršac.

- Žegarac, Nevenka, ur. 2014. *U lavirintu socijalne zaštite (Pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju)*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu.
- Žegarac, Nevenka i Zora Krnjaić, ur. 2019. *Hraniteljstvo i dobrobit adolescenata (Istraživanje za unapređenje politika i praksi)*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Жежељ Коцић, Александра 2022. „Неодољиви усамљени путник“. *Полиџика*, 15. март, стр. 12.
- Žižak, A., D. Tasić i N. Koller-Trbović 1996. „Odgajatelji: Kontinuitet i promjena“. *Kriminologija i socijalna integracija* 4 (2): 103–119.
- Žic, B. 1999. „Neka razmišljanja o ulozu odgojitelja u domskom radu“. U *Odgoj u domovima – kako dalje*, uredili Bašić, J. i dr., 127–133. Zagreb: Gipa, Zag.
- Zaharijevski, Dragana et al. 2020. *Teorija i praksa u obrazovanju socijalnih radnika*. Niš: Filozofski fakultet u Nišu.
- Jelić, Marija 2015. *Pedagoške implikacije razvijanja socijalne kompetentnosti dece i mladih bez roditeljskog staranja* (doktorska disertacija). Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za pedagogiju.
- Jerončić, Milica 2016. „Reprodukcija društvenih nejednakosti u obrazovanju: obrazovna inkluzija dece romske nacionalnosti u Srbiji“. *Interkulturalnost* 11: 51–67.
- Jovičić, Nataša. 2020. „Socijalno-pedagoški aspekti rada s romskom djecom“. *Vaspitanje i obrazovanje XLV* (1): 135–150.
- Kamberi, Danijel 2021. *Potruga za sobom*. Niš: Scero print.
- Kamberi, Meti 2020a. *Grad bola*. Beograd: Nova POETIKA.
- Kamberi, Meti 2020b. „Želim da promenim sliku o Romima“. *Danas*, 16. april, str. 17.
- Kamberi, Meti 2020v. „Bol ga je doveo do uspeha“. *Alo*, 23. maj. Dostupno na: <https://www.alo.rs/vesti/drustvo/bol-ga-je-doveo-do-uspeha/313760/vest>
- Kamberi, Meti 2021. *Grad greha*. Niš: Makart.
- Kamberi, Meti 2022. *Valcer odbačenih*. Niš: Scero print.
- Kolin, Marija 2008. „Obrasci života u siromaštvu i nove paradigme Evropske unije“. *Sociologija L* (2): 191–206.
- Kuzmanović, Bora, ur. 2002. *Deca bez roditeljskog staranja*. Beograd: Save the Children i Institut za psihologiju.
- Lapat, Goran i Sanja Basta 2010. „Specifičnosti suradnje s roditeljima romskih učenika“. U: *Očekivanja, postignuća i perspektive u teoriji i praksi ranog i primarnog odgoja i obrazovanja*, uredila Anka Jurčević Lozančić, 221–231. Zagreb: Učiteljski fakultet.
- Марковић, Марија 2020. *Вршњачко насиље у школи*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
- Милованов, Дајана 2020. „О (ре)конструкцији живота“. *Полиџика – Култура, уметносћ, наука*, LXIV (23): 6–7.
- Мирковић, Марија 2021. *Изазови и проблеми у сировођењу социјалне услуге у ренитној смеијаја за децу и младе* (мастер рад). Ниш: Филозофски факултет, Департаман за социјалну политику и социјални рад.
- Modrić, N. 2013. „Kompetencije odgojitelja za učinkovito upravljanje problemnim situacijama“. *Napredak* 154 (3): 427–450.
- Николетић, Драгана 2020. „Све боје бола (Ране у срцу Метија Камберија)“. *НИН*, 28. мај, стр. 32–33.

- П., В. 2020. „Желим да будем пример деци, да им покажем да могу да успеју у животу“. *Народне новине*, 20. март, стр. 5.
- Plut, D. i D. Popadić 2007. *U lavirintu nasilja: istraživanje nasilja u ustanovama za decu bez roditeljskog staranja u Srbiji*. Beograd: Institut za psihologiju.
- „Правилник о хранитељству“. Београд: *Службени гласник РС*, бр. 36/2008. Доступно на: <http://zavodsz.gov.rs/PDF/podzak/6.Pravilnik%20o%20hraniteljstvu.pdf>.
- Ristić, Dragan 2020. „Znam, nikome danas nije lako!“. *Danas*, 16. april, str. 16.
- Rosić, V. 2007. *Domska pedagogija*. Zadar: Naklada.
- Савић Остојић, Бојан 2022. „Интимно је колективно“. *Полиџика – Култура, уметност, наука*, 12. март, стр. 2–3.
- Sladović Franz, B., K. Kregar Oreškov i L. Vejmelka 2007. „Iskustvo života u dječjem domu: kvalitativna analiza izjava mladih“. *Ljetopis socijalnog rada* 14 (3): 553–578.
- Спасеновић, Вера 2009. „Квалитет социјалних односа и школско постигнуће ученика различитог узраста“. *Зборник Института за педагошка истраживања* 41 (2): 331–348.
- Srdić, Vesna i Stanko Cvjetičanin 2012. „Образовна интеграција Рома у Србији“. *Друштвена истраживања* 21 (2): 569–587.
- Станковић, Дана 2021. „Није ме стид да пишем о патњи“. *Полиџика – Маџазин*, 18. април, стр. 6–7.
- Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. године*. 2016. Београд: Службени гласник.
- Tasić, Jelena 2021. „Od Miloša Crnjanskog sam učio kako se tumači svet“. *Danas*, 19–20. jun, str. 16–17.
- Tasić Knežević, Nataša 2020. „Невидљиви људи“. *Danas*, 16. april, str. 16–17.
- Тодоровић, Драган 2014. „Културни идентитет Рома“. У: *Друштвени и културни идентитет Рома у Србији*, уредила Валентина Соколовска, 57–78. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за социологију.
- Трбојевић, Весна 2013. „Вршњачки односи и вршњачко учење као корелати академског постигнућа“. *Насиља и насиље* 62 (3): 479–493.
- Ђирић, Јован 1979. „Насеља Рома као обележја градске периферије (На примеру градова југоисточне Србије)“. *Лесковачки зборник XIX*: 219–224.
- Ђирић, Јован 1991. „Прилог пореклу и прошлости Рома у Нишу и нишком крају“. *Nissa* 3–4: 467–474.
- Franceško, Mirjana, Vladimir Mihić i Jelena Kajon 2005. „Socijalna distanca i stereotipi o Romima kod dece novosadskih osnovnih škola“. *Psihologija* 39 (2): 167–182.
- Џекић, Никола 2000. „Урбархитектура седам ромских енклава у Нишу“. У: *Цијани/Роми у прошлости и данас*, уредио Милош Маџура, 233–242. Београд: САНУ.
- Ћицовачки, Borislav, prir. 2021. *Dok slušamo muziku sadašnjost je večna (intervjui i autorski tekstovi Isidore Žebeljan)*. Novi Sad: Akademaska knjiga.
- Šilić, Vesna 2018. *Mentalno zdravlje dece na hraniteljstvu: uloga kvaliteta staranja o detetu od strane hranitelja* (doktorska disertacija). Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za psihologiju.
- Шкорић, Јована 2019. „Друштвени односи и положај ромских ученика унутар новосадских основних школа“. *Култура и политика XVI* (38): 533–549.

Dragan Todorović
Dragoljub B. Đorđević

THE FIRST ROMANI NOVEL
 (A contribution to Serbian Romology)

S u m m a r y

Romani written literature does not have a long tradition: following centuries-long oral storytelling, the Roma did not write their first literary works until the previous century, most often in the languages of their resident countries, far less frequently in different dialects of their mother tongue. Consequently, the Romani prose and poetry in Serbia was also very rare. The romologists Tihomir Đorđević and Rade Uhlik were the ones to contribute most to collecting and systematizing the initial oral and written literature. Much later, in 1969 in Belgrade, Rajko Đurić published his first collection of poems in Romani in Serbia, titled *Rom rodel than talav kham* (*A Roma looks for a place in the sun*), while another Roma, Meti Kamberi, authored and printed what is, to the best of our knowledge, the first Serbian novel on the life of his compatriots in the form of an autobiographical novelesque confession titled *The City of Pain*, published in 2020 also in the capital city.

As a representative of the youngest generation of Serbian Roma, he appeared out of nowhere, thus the beginning of the paper will provide a sketch of his biography. This is followed by his “labour pains” to see his own writing published. At the same time, the paper will emphasize the responsibility of non-Roma in endorsing and nurturing the brittle Romani elite, particularly in the area of culture, arts and literature.

The central part of the paper will provide a detailed analysis of the novel through three chapters: *To live in a mahallah* (the relation towards the Romani life in the neighbourhood, relations in a Romani family, the relation towards early marriage, the relation towards the Romani destitution, poverty and hunger), *Start learning* (the relation of the Roma towards school and education in general, the position of teachers, the relation of other pupils towards the Romani children in the class, schoolyard and outside it, the protective relation between the Romani pupils in school), *Someone else’s hand does (not) scratch an itch!* (the relation towards foster families and relations within foster families, the relation towards the Home for Neglected Children, the relation towards Home educators, the protective relation towards other children in the Home, the relation towards friendship between the children in the Home), and final critical observations.

Key words: Roma, Serbia, Meti Kamberi, “The City of Pain” novel, romology